

tenminste zeker niet: bij dezen staken zeer beslist de Engelschen en nog wel zeer bepaald de coryphaeën der natuurwetenschappen onder deze het nieuwe geloof aan. Maar ook wat de anderen betreft zou het bewijs voor zijn stelling m.i. niet gemakkelijk te leveren zijn. Een logische associatie neemt hier de plaats van een historische in. En veel aannemelijker lijkt mij dan ook een andere opvatting.

In zijn periode van vóór 1876, toen Nietzsche het begrip vooruitgang nog onder de „flausenhafte Begriffe” rekende, oordeelde deze daar mee hierom zoo ongunstig over, omdat hij er de geschiedenis een verkapte Christelijke Theodicee door zag worden ²²). Is het niet mogelijk, dat deze qualificatie ons op het juiste spoor helpt? En dat metterdaad het streven om de volmaaktheid Gods te kunnen handhaven in het gezicht van al het lijden en de zonde, die de wereld oplevert, bij het ontstaan der idee van den vooruitgang de beslissende rol heeft gespeeld?

Een krachtig geloofsleven stoot zich aan deze vraag niet. Maar zoodra tendenzen van rationalistischen aard in de godsdienstige zekerheid woekeringen beginnen te veroorzaken verandert dat. En zoo kreeg zij dan ook een, zelfs groote plaats in de nieuwe wereld- en levensbeschouwing. Niet waar deze zich terstond radicaal van het Christendom losmaakte natuurlijk. Maar wel waar zij, zooals in het Engelsche Deïsme en de Duitsche Aufklärung, aarzelde de volle consequentie uit haar grondgedachte te trekken. Leibniz, den grondlegger dier Duitsche Aufklärung, zien wij er dan ook bijzondere aandacht aan wijden. Maar deze Leibniz was immers ook de man, die — niet wat de practische geschiedschrijving betreft, wel te verstaan; maar dan toch wijsgeerig gesproken! — den akker geploegd en geëgd heeft voor de leer van den vooruitgang! En die leer van den vooruitgang en die Theodicee liggen in zijn bekende boek *Essais de théodicée de Dieu etc.* (1710) immers zelfs nauw tesamen geklonken: er is wel veel ellende en veel slechts op de wereld, maar dit alles verdwijnt in het niet bij het goede, dat wij er vinden: het vormt slechts den dissonant met zijn contrastwerking; straks treedt er de harmonie van het universum des te schooner door aan het licht; de harmonie van het universum zoowel als een zóó groote „perfectio” van het menschelijk geslacht, als wij ons nu niet eens voorstellen kunnen. In hoeverre in de generatie, die op Leibniz is gevolgd, deze verbinding van gedachten in de practische geschiedschrijving heeft doorge-